

THE PHANARIOT 'COMPLEX' IN ROMANIAN STUDIES OF
ETHNOPSICOLOGY

Gabriela Gheorghişor
Lecturer, PhD, University of Craiova

*Abstract:*In this article we will approach the works that compass the Phanariot 'complex' in configuring the Romanian people psychology. Phanariotism (understood as a series of negative moral and psychological traits) is, according to the sociologists and essayists in the first half of the twentieth century, an addition of identity (D. Drăghicescu, E. Lovinescu) or the Romanian identity itself (E. Cioran). Considering the ethnicity in historical terms, as a changing body, they mainly advocate the eradication of oriental Phanariot heritage and the reconstruction of identity on 'pure' Romanian and/or Western foundation.

Keywords: Ethnopsychology, identity, Ethnic, 'complex', phanariotism

Etnopsihologia ia naștere, prin cercetările lui Heymann (Heinrich) Steintal și Moritz Lazarus, în secolul al XIX-lea, „secolul națiunilor“, al luptei pentru emanciparea popoarelor, și se consolidează la începutul veacului al XX-lea, prin lucrarea de căpătâi a lui Wilhelm Wundt, *Völkerpsychologie*, publicată în 10 volume, între 1900–1920. Ideile părinților fondatori ai psihologiei popoarelor iradiază și în spațiul românesc, care nu putea rămâne străin de acest *Zeitgeist*.

În prima jumătate a secolului al XX-lea apar numeroase cărți și articole dedicate etnicului, de orientări diverse (etno-psihologice, cultural-estetice, istorico-sociologice, filosofice) semnate de C. Rădulescu-Motru, D. Drăghicescu, D. Gusti, S. Mehedinți, M. Ralea, N. Petrescu, G. Ibrăileanu, E. Cioran, M. Eliade, L. Blaga, N. Crainic, D. Stăniloae, N. Iorga etc. Studii sistematice de etnopsihologie scriu, în principal, D. Drăghicescu (*Din psihologia poporului român* – 1907) și Constantin Rădulescu-Motru (*Sufletul neamului nostru. Calități și defecte* – 1910, *Românismul* – 1936, *Psihologia poporului român* – 1937, *Etnicul românesc* – 1942). În acest articol, nu vom avea însă în vedere decât lucrările în care se întrevide „complexul“ fanariot în configurarea psihologiei poporului român.

Deși are încă mare popularitate în rândul cititorilor nespecializați, etnopsihologia este astăzi considerată datată, prin faptul că apelează la argumente esențialiste. Antropologul Vintilă Mihăilescu, în articolul „Narcis și psihologia poporului“, arată că „psihologia poporului are o mare dificultate, atât teoretică, precum și metodologică, în a-și defini obiectul legitim de analiză“. „Poporul este o construcție politică. Și încă una relativ recentă și destul de capricioasă, cu geometrie variabilă, tocmai pentru că este de sorginte politică“ (Mihăilescu, 2015). Prima eroare științifică este aceea de a transforma un construct intelectual-politic într-un dat ontologic. Celelalte probleme derivă din imposibilitatea de a delimita precis subiectul analizei în timp și spațiu, dar și a unei eșantionări psihologice corecte (anchetele sociologice țin de altă știință)¹.

¹Daniel David, autorul volumului *Psihologia poporului român. Profilul psihologic al românilor într-o monografie cognitiv-experimentală*, Editura Polirom, Iași, 2015, polemizează cu Vintilă Mihăilescu în articolul „Despre Cerber, Narcis și psihologia poporului“ (*Dilema veche*, nr. 601, 19-25 august 2015), spunând că

În contra metafizicii etnonaționale, în articolul „Este etnicul o substanță?“, Horia-Roman Patapievici discută în termeni formali, și nu de substanță, categoria etnicului: „Din punct de vedere teoretic, cred că *a fi român* nu este ceva de natura unei esențe cu un conținut anume, ci ceva *formal*. Dacă a fi român ar fi definit o esență cu un conținut dat *a priori*, atunci ar fi existat un singur mod de a fi *român*: dacă am fi optat pentru formula «a fi român = țaran român», atunci orice altă opțiune profesională ar fi trebuit să pună în discuție românitatea, ceea ce îmi pare inacceptabil. La rigoare, intelectualul ar fi fost mai puțin român decât țaranul (și reciproc, pentru opțiunea inversă). Tocmai datorită faptului că nu este o substanță imuabilă, *a fi român* este compatibil cu orice statut social, profesional și intelectual – fără alterare“ (Patapievici, 2006: 108). Monica Spiridon, în „*Cum poți să fii român?*“. *Variațiuni pe teme identitare*, definește identitatea ca o proiecție imaginară, o „invenție“, un „construct intelectual“ temporar, cu fond dublu, adică „un discurs ideologic“ și o „reprezentare simbolică complexă“ (Spiridon, 2006: 11).

Orice viziune esențialistă asupra etniei implică un „catalog de comparații *polemice* (când raportul față de oglinda-referent este de tip contestare/ înfruntare) sau *aprobatoare* (când raportul este de emulație“ (Patapievici, 2006: 107). Modelul antitetic al raportării la Alteritate poate însă degenera în atitudini extremiste xenofobe (teoriile rasiste). Determinismul psiho-etnic duce la concepții fataliste asupra istoriei, eliminând responsabilitatea individuală și colectivă din câmpul social-politic. Deși nu renunță complet la elementele esențialiste, arhetipale sau la condiționările rasei (fondul biologic ereditar), intelectualii care sunt preocupați de psihologia poporului român, în prima jumătate a secolului al XX-lea, afirmă, mai mult sau mai puțin explicit, *istoricitatea* conceptului de „etic“ sau de „specific național“ (D. Drăghicescu, Constantin Rădulescu-Motru, Mihai Ralea, E. Lovinescu, Emil Cioran, P.P. Negulescu sau G. Ibrăileanu). Acest lucru le dădea posibilitatea reconfigurării identitare, în lumina unui ideal de propășire națională. „Complexul“ fanariot sau oriental este în continuare activ, dar, la fel ca la generația pașoptistă, se încearcă lecuirea lui prin excizia acestor malformații de parcurs și reconstrucția identității pe baze „pur“ românești sau/ și occidentale.

De pildă, D. Drăghicescu, în *Din psihologia poporului român* (1907), conștient de dificultățile demersului său (proiectat în mai multe volume, dar neîncheiat), echivalează studiul psihologiei poporului român mai ales cu psihologia socială, care are în vedere, precumpănitor, condițiile istorice și sociale ale existenței unei populații, dar și rasa, mediul fizic, clima, configurația geografică. Toate aceste elemente ar contribui la formarea conștiinței unui popor. Premisa de la care pleacă Drăghicescu este următoarea: „conștiința națională, care face obiectul de cercetare al psihologiei etnice, nu există decât în conștiința indivizilor; în schimb însă, condițiile și factorii conștiințelor individuale și, prin urmare, ai conștiinței etnice sunt în primul rând sociale“ (Drăghicescu, 1995: 32). Observăm cum cercetătorul suprapune nepermis conștiința națională conștiinței etnice, deși națiunea (construct intelectual-politic modern) nu este reductibilă la factorul etnic. Ceea ce rămâne însă important este scopul pedagogic al întreprinderii sale, menite să identifice însușirile bune și rele ale poporului, dar și împrejurările care le-au determinat. Acțiunea de pedagogie națională o trece, astfel, în responsabilitatea intelectualilor. Trăsăturile morale și deprinderile negative, văzute ca fruct amar al vremurilor de restriște, ca rezultat al unei „vieți istorice fără noroc“, vor trebui îndreptate sau înlăturate: „Ca un pedagog luminat, oamenii culți ai generației noastre trebuie să găsească mijloace pentru a înlătura condițiile și împrejurările ce

psihologia modernă a popoarelor a depășit esențialismul de tip *Völkerpsychologie*, bazându-se pe psihologia interculturală (*cross cultural psychology*), de actualitate în cercetările internaționale.

corespund relilor noastre însușiri. Ei trebuie să îndrepte defectele noastre etnice secând izvorul din care ele decurg“ (Drăghicescu, 1995: 28). Efortul elitelor intelectuale se circumscrie ideologiei iluministe, de „ameliorarea condițiilor sociale și istorice ale populațiilor noastre rurale“, însă emanciparea claselor sociale are ca obiectiv final afirmarea poporului, în întregul său, și succesul în „lupta aprigă ce se deschide între neamuri“ (Drăghicescu, 1995: 28). Lupta poporului român se ducea, în primul rând, pentru realizarea unității naționale.

În ceea ce privește înrâurirea grecească asupra sufletului românesc, aceasta este așezată în relație directă cu turcografia. După căderea Constantinopolului, grecii expatriați au ajuns și în țările române: „Pe lângă negoț, religia fu haina sub care se strecurară în țările noastre epigonii Bizanțului corupt și degenerat.// În același timp, legăturile politice, care ne puneau sub ordinele sultanilor turcești din Țarigrad, deveniră mijlocul de canalizare spre țările române a drojdiei etnice din ulița Fanarului“ (Drăghicescu, 1995: 109). Interesant este faptul că Drăghicescu pune însăși decăderea morală a Imperiului Otoman pe seama moștenirii bizantine: „spiritul de corupție, de intrigă, de delațiune și trădare“, „arta înșelăciunii, a amăgelei și a corupției“, „spiritul rafinat de discordie, de lingușire și de intrigă“. Putreziciunea morală a vechiului Bizanț a îmbolnăvit și Imperiul Otoman sau, într-o comparație mitologică, „Împărăția bizantină fu pentru otomani, care o cuceriră, ceea ce a fost mantaua lui Nessus pentru Hercule“ (Drăghicescu, 1995: 211). Stăpânirea turcească asupra țărilor române, exercitată o lungă perioadă și prin intermediul grecilor din Fanar, ne-a izolat de lumea occidentală și a dus la „alterarea caracterului românilor“, care și-a pierdut din însușirile sale bune (curajul, îndrăzneala, semeția, tenacitatea, agresivitatea, voluntarismul), căpătând altele, preponderent rele (fățarnicia, lingușirea, viclenia defensivă sau pasivă, adaptabilitatea, corupția).

Otrăvirea organismului românesc cu veninul turco-fanariot este sintetizată apoi în capitolul „Orientul și influența lui asupra sufletului românilor“: „Orientul a înrâurit asupra noastră, indirect prin slavi și Biserică și de-a dreptul prin turci și greci“ (Drăghicescu, 1995: 258). Deși așezate geografic între Occident și Orient, țările române au suferit, din cauza condițiilor istorice, îndeosebi influența orientală, trăind într-o nefastă atmosferă morală „de nepăsare, de trândăvie, de corupție și de întuneric mintal“ (Drăghicescu, 1995: 259). Antelovinescian, D. Drăghicescu este de părere că *formele* creează *fond*, în cazul de față, că formele orientale au generat trăsături de fond ale românilor. Boierii munteni și moldoveni au imitat mai întâi formele exterioare ale Orientului: vestimentație, moravuri, comportamente, cutume: „Fiecare obicei turcesc împrumutat, fiecare modă turcească împrumutată introducea, în sufletul nostru etnic, sămânța corupției și trândăviei, care degradează și degenează popoarele“ (Drăghicescu, 1995: 260). Caracteristicile costumului (larghețea și greutatea) și obiceiurile vieții orientale (mesele îmbelșugate și prelungite, ciubucul și cafeaua, afionul, mulțimea de servitori etc.) implică și determină molesirea și trândăvia trupului și a spiritului, pasivitatea și resemnarea, fatalismul ș.a. Drăghicescu își încheie excesiv de optimist capitolul, nu fără a se auto-contrazice, considerând că „Această înrâurire turcească, cu pecete fanariotă, fu ceva așa de șubred că n-avu nicio trăinicie“ (Drăghicescu, 1995: 274). De fapt, ideea pe care voia s-o impună era că adaosurile identitare orientale pot fi măturate de vântul sănătos occidental, care începuse să bată puternic în secolul al XIX-lea.

Aceeași credință îl animă și pe E. Lovinescu, în *Istoria civilizației române moderne* (1924-1925), studiu de istorie și sociologie a culturii, în care propune un model revoluționar de modernizare a țărilor române, prin legea imitației (în spiritul sociologiei moderne a lui Émile Durkheim, dar mai ales a lui Gabriel Tarde) și sincronism. Ceea ce ar fi putut fi evoluție organică, în sfera latinității, de care eram legați prin geneza poporului român, a

Section: LITERATURE

trebuie să devină dezvoltare revoluționară, prin reluarea contactului stimulator cu Occidentul, parțial în secolele al XVII-lea și al XVIII, hotărâtor în veacul al XIX-lea. Discontinuitatea este explicată prin contextul istoric: „Dacă tragice împrejurări istorice nu ne-ar fi statornicit pentru multă vreme în atmosfera morală a vieții răsăritene, – suflet roman în viguros trup iliro-trac – noi am fi putut intra de la început, ca și celelalte popoare latine, în orbita civilizației apusene. Condițiile istorice ne-au orientalizat însă; prin slavii de la sudul Dunării, am primit formele spiritual ale civilizației bizantine; începând încă din veacul al XV-lea, am suferit apoi, mai ales în păturile conducătoare, o moleșitoare influență turcească, de la îmbrăcămintea efeminată a șalvarilor, a anteriilor și a ișlicelor, până la concepția fatalistă a unei vieți pasive, ale cărei urme se mai văd încă în psihea populară; am cunoscut, în sfârșit, degradarea morală, vițiile, corupția regimului fanariot“ (Lovinescu, 1997: 5-6). Lovinescu este convins că preluarea formelor culturale și politico-instituționale ale Apusului va produce mutații și în fondul sufletesc al românilor: „Axa vieții politice și culturale s-a schimbat din Răsărit în Apus, se va schimba și axa vieții noastre sufletești“. Deși folosește expresia „noul suflet românesc“, criticul de la *Sburătorul* privește redescoperirea Occidentului ca pe o regăsire a identității noastre etnice autentice, mutilate temporar de „elementele întâmplătoare și regretabile ale influențelor orientale“ (Lovinescu, 1997: 13).

Lovinescu rămâne legat de conceptul de *rasă*, chiar dacă îl definește ca un produs istoric, care are nevoie de o lungă perioadă pe axa temporală pentru a-și forma un „suflet colectiv“, a cărui stabilitate este oricum relativă. Aflat sub influențe turcești, fanariote și rusești, „poporul român nu s-a putut dezvolta în forme proprii și a fost deviat de la virtualitățile rasei sale: veacuri întregi și-a exprimat gândul său latin în slove chirilice cu cerdacuri; urmaș al biruitorilor lumii întregi prin energia voinței năvălitoare, sufletul său a fost dislocat prin infiltrațiile fatalismului oriental. Este aceasta formula definitivă a rasei noastre? Nu se poate da un răspuns științific într-o chestiune în care optimismul este singurul fel de a nu despera de sine“ (Lovinescu, 1997: 334). El crede că „rasa română“ nu este încă fixată și că, după veacuri de înstrăinare și deformare, „sufletul național“ se va desăvârși prin îmbibarea cu civilizația și cultura apuseană. Ceea ce apără tradiționaliștii sau „forțele reacționare“ nu este, de fapt, o tradiție românească, spune, în esență, Lovinescu. Imitația trecutului ori adevăratul tradiționalism necesită existența unei tradiții certe și a unei epoci clasice. Neavând așa ceva, imitația popoarelor avansate este nu doar o necesitate, ci și o fatalitate istorică. Abia după faza *sincronismului* urmează aceea a *diferențierii*, a creației originale: „originalitatea poporului român nu se putea arăta în creațiunea unor forme politice crescute evolutiv din fondul său, ci se va arăta numai prin adaptarea formelor împrumutate la fondul său etnic“ (Lovinescu, 1997: 310).

Un model revoluționar al modernizării prin „aruncare la coș“, diferit de cel al modernizării „prin altoi“ (care ar corespunde, în fapt, evoluției organice) (Patapievic, 2004: 87), propune și Emil Cioran, unul dintre reprezentanții naționalismului mesianic al Generației '27. S-a vorbit, în cazul său, despre „naționalism turbat și disperare prăpăstioasă“ (Negoițescu, 1991: 354), despre un „naționalism și etnocentrism *à rebours*“ (Pițu, 2006: 7), din cauza faptului că autorul *Schimbării la față a României* (1936) oferă „cea mai articulată imagine a românității ca stigmat“ (Antoși, 1999: 238). Prin maniera esențialistă, metafizică de a defini etnicitatea, Cioran se afiliază *Zeitgeist*-ului interbelic, dar într-un mod radical: „Deficiențele actuale ale poporului român nu sunt produsul «istoriei» sale; ci istoria aceasta este produsul unor deficiențe psihologice structurale“ (Cioran, 2017: 57). Prin discursul identitar autostigmatizant, el face notă discordantă atât față de congenerii săi, obsedați de profunzimea unice ale spiritului național, cât și față de reprezentanții utopiei regresive conservatoare, gen Mihai Eminescu. Teza excepționalismului ontologic al

Section: LITERATURE

poporului român, întâlnită la Eliade, se regăsește și la tânărul Cioran, însă cu semnul inversat. Construcția unei teorii a elecțiunii negative, diabolice uzează, după cum semnala și Sorin Antohi, de termeni din registrul simbolic, precum „blestem balcanic“ (Cioran, 2017: 104), „blestem satanic“ (Cioran, 2017: 102), „neam fără noroc“ (Cioran, 1991: 50), „nesoarta valahă“ (Cioran, 1991: 52), „nenorocul valah“, „neamul urzit nesoartei“ (Cioran, 1991: 65), și chiar de viziuni plastice ale maledicțiunii: „La descălecarea voievozilor a cântat o cucuvaie...“ (Cioran, 1991: 67).

Cioran iese însă din cercul fatalității ontice prin ideea schimbării revoluționare a destinului național: „Va trebui să vedem care este *specificul național* al României, care a ținut-o o mie de ani în nemișcare, pentru a-l putea lichida împreună cu mândria ridicolă care ne atașează de el“ (Cioran, 2017: 58). Educat la școala voluntarismului și amoralismului nietzscheean, profetul apocaliptic al „tinerii generații spiritualiste“ cere să se facă *tabula rasa* cu toate conținuturile identității etnice românești, considerate slabe și resimțite ca stigmat. Așa cum observă și Horia-Roman Patapievi, „într-un fel sau altul, după Cioran, indiferent că e vorba de legionari, comuniști, democrați sau tehnocrați, singura politică admisibilă este «punerea națiunii sub teasc», adică abandonarea identității considerate slăbănoagă și adoptarea fără rest a identității considerate a fi puternică, tare, victorioasă“ (Patapievi, 2004: 54). Este vorba, firește, despre identitatea „tare“ occidentală. Spre deosebire de pașoptiștii critici, liberali-conservatori, sau de un Drăghicescu ori Lovinescu, atașați de un fond etnic original de calitate, îmbolnăvit vremelnice de turcocrăție, Cioran identifică identitatea românească (o identitate precară, debilă), *grossomodo*, cu elementele orientale. Principalele atribute ale ființei „abisale“ românești (pasivitatea, scepticismul, autodisprețul, fatalismul, contemplativitatea, sentimentul umilinței, religiozitatea minoră, inconsecvența, contorsionismul etic, absența simțului tragic etc.) sunt de origine orientală. Fondul nostru etnic este, așadar, subsumat în totalitate fondului oriental, însă aceluia minor: „Cerc de cultură de Asie Mică, eredități turcești și grecești în moravuri, agonie de cultură bizantină, incapabilă să ne vitalizeze spiritul“ (Cioran, 2017: 104), „Căci nu este vorba de spiritualitatea specific orientală, cu care n-avem nicio afinitate, ci de scursorile mic-asiatice și de acest centru de periferii spiritual, numit Balcan, unde răbufnește doar ecoul marilor respirații spiritual. România trebuie să se degajeze de toate lanțurile eredității sud-estice“ (Cioran, 2017: 105). După ce „plaga seculară“ va fi îndepărtată și vor fi adoptate formele exterioare ale modernității occidentale, România va putea „să-și închege un sâmbure lăuntric“, un fond etnic mulțumitor.

În privința tradiției românești, părerea lui Cioran coincide cu aceea a lui Lovinescu. Aceasta nu există cu adevărat, noi preluând, prin slavi, turci și fanarioți, tradiția bizantină. Dar suflul spiritualității bizantine, „altoit într-o cultură străină devine anchiloză, schematicism abstract, iar pe plan politic și cultural, reacționarism organizat“ (Cioran, 2017: 18-19). În altă parte, plasticitatea metaforei face și mai acut verdictul negativ: „Cultura bizantină n-a fost decât un văl negru care ne-a ascuns lumina, un doliu sinistru al mizeriei noastre naționale“ (Cioran, 2017: 105). Iar pentru Cioran, ca și pentru autorul *Civilizației române moderne, Ex Occidente lux*.

Fanariotismul (înțeles ca o serie de trăsături psihologice și de caracter negative) este, în viziunea sociologilor și eseistilor din prima jumătate a secolului al XX-lea, fie un adaos identitar (D. Drăghicescu, E. Lovinescu), fie însăși identitatea românească (E. Cioran). Gândind etnicul în termeni istorici, ca un organism în schimbare, aceștia pledează pentru lichidarea moștenirii fanariote, orientale, în sens larg, și pentru reconstrucția identității pe baze „pur“ românești sau/ și occidentale.

BIBLIOGRAPHY

- Antohei, Sorin, 1999. „Cioran și stigmatul românesc. Mecanisme identitare și definiții radicale ale etnicității“, în *Civitas imaginis. Istorie și utopie în cultura română*, Ediția a II-a revăzută. Cu un Post-scriptum din 1999. Colecția „Plural“. Iași: Editura Polirom.
- Cioran, Emil, 1991. *Îndreptar pătimas*, București: Editura Humanitas.
- Cioran, Emil, 2017. *Schimbarea la față a României*. București: Editura Humanitas.
- David, Daniel, 2015. *Psihologia poporului român. Profilul psihologic al românilor într-o monografie cognitiv-experimentală*. Iași: Editura Polirom.
- David, Daniel, 2015. „Despre Cerber, Narcis și psihologia poporului“, în *Dilema veche*, nr. 601, 19-25 august, accesat 20.11.2017 <http://dilemaveche.ro/sectiune/tilc-show/articol/despre-cerber-narcis-si-psihologia-poporului>
- Drăghicescu, D., 1995. *Din psihologia poporului român*. București: Editura Albatros.
- Lovinescu, E., 1997. *Istoria civilizației române moderne*. Ediție și studiu introductiv de Z. Ornea. București: Editura Minerva.
- Mihăilescu, Vintilă, 2015. „Narcis și psihologia poporului“, în *Dilema veche*, nr. 600, 13-19 august, accesat 20.11.2017 <http://dilemaveche.ro/sectiune/situatiunea/articol/narcis-si-psihologia-poporului>
- Negoitescu, Ion, 1991. „Emil Cioran“, în *Istoria literaturii române*, București: Editura Minerva.
- Patapievici, H.-R., 2004. *Discernământul modernizării. 7 conferințe despre starea de fapt*. București: Editura Humanitas.
- Patapievici, Horia-Roman, 2006. *Politice*, Ediția a IV-a. București: Editura Humanitas.
- Pițu, Luca, 2006. „Sfada cu privire la dimensiunile autohtone ale urii de sine“, în *Cuvântul*, Anul XII (XVII), Nr. 4 (346), 15 aprilie-14 mai 2006.
- Ralea, Mihai, 1997. *Fenomenul românesc*. Studiu introductiv, note, îngrijire de ediție Constantin Schifirneț, București: Editura Albatros.
- Rădulescu-Motru, C., 1939. *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități*. Ediția a doua revăzută. București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II“.
- Rădulescu-Motru, C., 1996. *Etnicul românesc. Comunitate de origine, limbă și destin. Naționalismul. Cum se înțelege. Cum trebuie să se înțeleagă*. Îngrijire de ediție, Introducere și Note de Constantin Schifirneț, București: Editura Albatros.
- Rădulescu-Motru, Constantin, 1999. *Psihologia poporului român și alte studii de psihologiesocială*. Ediție îngrijită de Alexandru Boboc. București: Editura Paideia.
- Spiridon, Monica, 2006. „Cum poți să fii român?“ *Variațiuni pe teme identitare*. Colecția „Hermes“. Craiova: Fundația-Editura Scrisul Românesc.